

УДК 340.1

Аліна Бірюкова,*канд. юрид. наук, доцент,
професор кафедри адвокатської майстерності
та міжнародної юридичної практики
Академії адвокатури України*

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню особливостей трансформації національної правової системи в умовах глобалізації, яка є загальновизнаною тенденцією розвитку сучасного суспільства. Акцентовується увагу на рисах правової глобалізації, притаманних Україні, та з'ясовуються її способи. На підставі проведеного аналізу зроблено висновок про домінуючі позиції уніфікації та стандартизації в процесі трансформації національної правової системи.

Ключові слова: глобалізація, правова глобалізація, правова система, уніфікація, стандартизація.

Постановка проблеми. Глобалізація як об'єктивний процес, що детермінує кардинальні зміни базових основ життя суспільства, має яскраві правові прояви, які простежуються в змінах не лише змісту основних правових понять, категорій, але й у їх функціональному призначенні, зумовлюючи в кінцевому рахунку трансформацію нормативних, суб'єктивних, інтелектуально-психологічних, діяльнісних і результативних складників правових систем сучасного світу [1].

Осмислення суті трансформаційних процесів у національній правовій системі, що відбуваються під впливом глобалізації, відкриває, з одного боку, нові можливості у пізнанні права та дозволяє побачити перспективу його розвитку зокрема та суспільства загалом. Адже національна правова система – це правова система конкретного суспільства, що відображає його соціально-економічну, політичну і культурну своєрідність. Вона визначає цінність даної правової системи, відображає єдність суспільства і виступає одним із виявів державного суверенітету держави [2, с. 64]. Тому, з іншого боку, будь-які перетворення в ній, що пов'язані з глобалізацією, торкаються також іншого, не менш важливого аспекту – питання ідентифікації нації. І тут варто погодитись із тими науковцями, які підкреслюють, що проголошені як універсальні детермінанти «загальнолюдські цінності» не завжди доречні для національних правових систем. Шаблони, що механічно переносяться, часто є не життєдіяльними, оскільки не враховують особливостей менталітету і правової культури, що сформувалися в конкретному суспільстві в процесі історико-культурного розвитку [3].

Аналіз останніх досліджень. До вивчення питання трансформації національної

правової системи в умовах глобалізації зверталися такі науковці, як Н. М. Оніщенко, О. О. Сидоренко, Л. Г. Удовика, М. Г. Хаустова, С. А. Щетинін та інші. Проте динамічність глобалізаційних процесів і різноманітність напрямів розвитку правової системи нашої держави зумовлює потребу з'ясувати особливості їх взаємозв'язку та взаємовпливу.

Метою цієї публікації є спроба визначити специфіку трансформації національної правової системи під впливом глобалізації, яка є загальновизнаною тенденцією розвитку сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети нашого дослідження насамперед зауважимо, що, на наше переконання, трансформація національної правової системи держави є складовою частиною явища, яке в науці прийнято позначати поняттям «правова глобалізація», змістовно виражаючи її мікрорівень. Водночас макрорівень передбачає формування загальносвітової системи правових норм як необхідної умови та організаційної основи міждержавної взаємодії у різних сферах соціального буття. Тому надалі ми використовуватимемо зазначений термін.

Досліджуючи «мікрорівень» правової глобалізації, доцільно звернутися до наявних кількісних показників (індексів), які опосередковано дозволяють оцінити певним чином стан національної правової системи. Опосередковано тому, що, на відміну від економічної, соціальної та політичної сфер, процес правової глобалізації стосовно конкретної держави не індексується. Проте, враховуючи, що правова система, як складова частина суспільства, тісно взаємопов'язана та відображає економічні, політичні, соціально-культурні та інші аспекти розвитку

суспільних відносин, доцільно використовувати дані, які відображають рівень глобалізації тієї чи іншої держави у розрізі окремих її компонентів.

Насамперед ідеться про індекс рівня глобалізації країн світу (KOF Index of Globalization), який щорічно складається Швейцарським економічним інститутом (KOF Swiss Economic Institute) за участю Федерального Швейцарського технологічного інституту (Swiss Federal Institute of Technology). Індекс позиціонується як комбінований показник, за допомогою якого можливо оцінити масштаб інтеграції певної країни у світовий простір і порівняти різні країни за його складниками. Індекс передбачає оцінку країн за 24 показниками, що об'єднані у три відповідні блоки, які відображають економічні, соціальні та політичні аспекти глобалізації. Так, економічна глобалізація враховує обсяг міжнародної торгівлі, рівень міжнародної ділової активності, торговельні потоки, міжнародні інвестиції, тарифну політику, обмеження й податки на міжнародну торгівлю тощо; соціальна глобалізація – рівень культурної інтеграції, відсоток іноземного населення, міжнародний туризм, міжнародні особисті контакти, обсяг телефонного трафіку, поштових відправлень, трансграничних грошових переказів, інформаційні потоки, розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури тощо; політична глобалізація – членство держав у міжнародних організаціях, участь у міжнародних місіях (включаючи місії ООН), ратифікацію міжнародних багатосторонніх договорів, кількість посольств та інших іноземних представництв у країні тощо. Індекс рівня глобалізації обчислюється як сума зазначених складників із ваговими коефіцієнтами 36 %, 39 % і 25 % відповідно. За показниками 2017 р. Україна у рейтингу посіла 45 місце з індексом 70,24 [4].

Оцінка глобалізованості правової системи держави може здійснюватися й більш предметно, зокрема за показниками, які стосуються окремих правових явищ, інститутів, процедур. Так, регулярно (раз на декілька років) міжнародна недержавна організація The World Justice Project проводить глобальне дослідження з відповідним рейтингом країн світу за показниками забезпечення ними правового середовища, яке базується на універсальних принципах верховенства права, – індекс верховенства права (The Rule of Law Index).

Індекс верховенства права є комбінованим показником, який розраховується на підставі даних, отриманих з експертних джерел і результатів опитування суспільної думки в країнах, щодо яких здійснюється аналіз.

Індекс охоплює 47 змінних, які детально характеризують рівень розвитку правового середовища та законодавчу практику в державах світу та які об'єднані у вісім контрольних показників: 1) обмеження повноважень інститутів влади; 2) відсутність корупції; 3) порядок і безпека; 4) захист основних прав; 5) прозорість інститутів влади; 6) дотримання законів; 7) цивільне правосуддя; 8) кримінальне правосуддя.

За останніми наявними даними у рейтингу країн світу за індексом верховенства права Україна станом на 2017 р. посіла 77 місце серед 113 країн із показником 0,50 [5].

Для оцінки впливу глобалізаційних процесів на національну правову систему до уваги можуть братися показники й інших наявних досліджень. Наприклад, Л. Г. Удовика пропонує також враховувати індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) [6], індекс демократії країн світу (The Democracy Index) [7] та доповідь «Свобода у світі» (2018 р.) [8]. Ураховуючи їх як складники критерію глобалізації в контексті типологізації правових систем, вона пропонує такий їх поділ:

1) глобалізовані – національні правові системи, які функціонують і розвиваються на основі істотного врахування в національному праві й законодавстві міжнародно-правових норм за активної взаємодії національної правової системи з міжнародними органами й організаціями, проводять політику правової інтеграції, інтернаціоналізації, адаптації, гармонізації, імплементації, уніфікації норм (наприклад, Швеція, Данія, Австрія та інші);

2) фрагментарно глобалізовані – національні правові системи, які функціонують і розвиваються, враховуючи окремі складники правової глобалізації, а низка їх елементів і підсистем залишаються в незмінному вигляді. Фрагментарно глобалізована правова система – це перехідний стан, оскільки, з одного боку, наявні значні показники (кількісні та якісні) процесу правової глобалізації, а з іншого – простежується невизначеність чи суперечливість подальшого розвитку, наслідком чого може стати перехід до іншої якості правової системи, як до глобалізованої, так і локалізованої (наприклад, правові системи Гонконгу, Сінгапуру, Естонії, Латвії, Литви, а також України, Грузії);

3) глокалізовані – національні правові системи, які функціонують і розвиваються на основі специфічного поєднання глобальних і локальних економічних, правових, політичних, культурних, моральних факторів, що знаходить своє відображення в усіх підсистемах та елементах правової системи, системі права й законодавства, правовій культурі,

правовій політиці тощо (наприклад, правова система Китаю, Бразилії, Панами, Росії);

4) локалізовані – національні правові системи, які функціонують і розвиваються у зворотному, протилежному глобалізації напрямі, зберігаючи традиційні елементи й зв'язки правової системи (наприклад, Нігерія, Алжир, Узбекистан, Туркменістан, Таджикистан) [9].

Як бачимо, правова система України на сучасному етапі історії характеризується як фрагментарно глобалізована, що зумовлено загальним перехідним (транзитним) станом, в якому перебувають суспільство та держава, котрі є визначальними суб'єктами у формуванні траєкторії її розвитку. І тут необхідно зауважити таке.

Концепт транзиту у суспільних науках розглядається як процес трансформації посттоталітарних суспільств, який охоплює весь спектр суспільних відносин: політику, економіку, соціальну структуру, управління, право, культуру та духовну сферу. Цей період називають періодом переходу одного типу суспільства в інший. Стан межовості має властивість в один і той же час набувати рис того стану, до якого процес переходить. Тобто транзитне суспільство має змішану неоднорідну структуру. У результаті транзитивних процесів спостерігається реорганізація всієї суспільної системи, її якісна зміна, набування нею нових властивостей. Як слушно зазначає В. П. Драпогуз, такий процес може бути досить швидким, і нова суспільна система отримує значні переваги перед попередньою, проте трансформація може і затягнутися, а утворена система може виявитися менш ефективною, ніж її попередня. Прикладом, на його думку, може слугувати сучасна Україна. Однією з основних причин процесу переходу українського соціуму від моделі облаштування держави радянського зразка до якісно нового стану – вказує науковець – є те, що у процесі трансформації системи політично активна частина населення орієнтувалася не на внутрішні суспільні потреби і багатовікові традиції, а цілком на європейські стандарти і моделі [10].

Наведене дозволяє дійти висновку, що для України правова глобалізація є: 1) складовою частиною загального процесу суспільних перетворень, зумовлених чинниками історичного, політичного, економічного, соціокультурного характеру, сприяючи та супроводжуючи трансформацію суспільства, якісні зміни у ньому; 2) проявом неоднорідності та суперечливості динаміки соціальних процесів усередині держави та її політики у міжнародному просторі; 3) об'єктивним процесом, що виступає каталізатором для

розвитку національної правової системи; 4) характеристикою взаємозв'язку та взаємодії національного та міжнародного права; 5) детермінантою формування якісного та збалансованого національного законодавства як необхідної умови суспільного розвитку.

Дослідження проблеми трансформації національної правової системи в умовах глобалізації вимагає з'ясування питання щодо її шляхів (у літературі – способів, форм, тенденцій), яке у наукових джерелах висвітлюється неоднозначно. Наприклад, С. Щетинін вважає, що основними способами правової глобалізації (у розумінні глобалізації права) є правова інтеграція, правова інтернаціоналізація та правова імплементація. Правова інтеграція та правова імплементація, на його думку, більшою мірою пов'язані з необхідністю спільними зусиллями на міждержавному рівні вирішувати різні загальносвітові глобальні проблеми сучасності. Своєю чергою, правова інтернаціоналізація є наслідком загальних процесів глобалізації, які охоплюють основні сфери життєдіяльності сучасного суспільства, а її суть науковець бачає в тому, що внутрішньодержавне право виявляється у тісному взаємозв'язку з іншими внутрішньонаціональними правовими системами. В її межах він виокремлює рецепцію, гармонізацію та уніфікацію [11, с. 7]. Проте, як нам здається, автором допущена методологічна помилка, оскільки в основу розмежування способів правової глобалізації закладено філософію детермінізму «причина – наслідок»: правова інтеграція та правова імплементація виступають як функціональні ознаки глобалізації, а правовій інтернаціоналізації відводиться роль результату, наслідку глобалізації.

На думку ж Н. М. Михайленко, трансформація національних правових систем відбувається внаслідок процесів, які в теорії права позначаються термінами «гармонізація», «апроксимація» та «конвергенція». Гармонізація права – це намір, мета об'єднати, узгодити, привести до загального розуміння нормативно-правові акти, правові інститути та практику правозастосування. Апроксимація права – це конкретний результат зближення правосвідомості, правотворчості та правозастосування відповідно до гармонізації як мети. Конвергенція права – це процес зближення, який протікає у певних формах, результатом якого є апроксимація права [12]. У такому розумінні вони також виступають явищами різного порядку, втілюючи в процесі трансформації правової системи логічний зв'язок «мета–процес–результат».

Б. В. Макогон вважає, що на національному рівні правова глобалізація виявляється

в інтернаціоналізації права шляхом рецепції (пряме запозичення правових норм), гармонізації (зближення галузей права чи всієї правової системи з іншими правовими системами), уніфікації (запровадження нових, одноманітних норм і правових актів) і стандартизації (приведення норм національного права у відповідність до стандартів міжнародного права). Окрім інтернаціоналізації національного права як завершальної характеристики динамічного процесу правової глобалізації, дослідник акцентує увагу на імплементації певних принципів і норм у законодавство суверенних держав, яка є засобом безпосереднього сприйняття зазначених інтеграційних (глобалізаційних) процесів на внутрішньодержавному рівні, запровадження уніфікованих або гармонізованих норм у національне право. Такого роду процеси, на його думку, призводять у кінцевому рахунку до трансформації права суверенних держав у напрямі їх зближення та взаємовпливу [13, с. 14-15].

Варто зауважити, що будь-які спроби диференціювати та систематизувати способи трансформації національної правової системи під впливом процесів глобалізації завжди відзначатимуться певною умовністю, суперечністю та дискусійністю, що зумовлено багатоманітністю її проявів у динаміці. Однак це створює можливості для ретельного дослідження різних аспектів такої трансформації, дозволяючи управляти нею на основі науково обґрунтованих позицій з урахуванням тенденцій, що превалюють у цій сфері. І в цьому контексті повинні констатувати, що в Україні наразі не йдеться про збалансовану множинність способів, форм інтернаціоналізації правової системи. Очевидним є пріоритет її «агресивних» проявів – уніфікації та стандартизації, об'єктивною основою яких є природне прагнення людей до кращих умов і стандартів життя. Їх досить конфліктогенний потенціал закладає високі ризики деструктивного вектору розвитку національної правової системи. Адже беззастережне запровадження міжнародних стандартів не лише не завжди доцільно, але й не завжди можливо. Тож питання пошуку розумного балансу у взаємозв'язку «міжнародне – національне» залишається актуальним для забезпечення ефективності правової системи держави, говорити про яку можливо буде лише в тому разі, коли імплементація норм міжнародного права та міжнародних стандартів відбуватиметься з урахуванням правосвідомості, правової культури та традицій, правового менталітету нашого суспільства, історичних особливостей його розвитку, наявних економічних ресурсів і політичного потенціалу.

У будь-якому разі, зважаючи на домінуючі позиції уніфікації та стандартизації в процесі трансформації національної правової системи під впливом глобалізації, існує потреба в науковому аналізі, дослідженні їх прояву в аспекті окремих правових інститутів, що за допомогою використання індуктивного методу дасть змогу не лише з'ясувати поточний стан, але й з великою долею ймовірності спрогнозувати перспективу розвитку як окремих елементів, так і правової системи держави в цілому. «Сучасна правова теорія, як і право загалом, повинні дати відповіді на виклики правової глобалізації, адекватні масштабам проблеми, яка виникла» [14]. І у цьому контексті особливої уваги вимагають правозахисні інститути, чільне місце серед яких у державі посідає, перш за все, адвокатура. Як зауважує В. Л. Іноземцев, «цінність і значення сучасних глобалізаційних процесів полягає першочергово в тому, що вони відкривають перед людьми нові рівні свободи у досягненні своїх цілей ... Критерієм ефективності влади стає захист власних громадян...» [15, с. 500]. Саме цей посил визначає напрям нашого майбутнього наукового пошуку.

Висновок.

У підсумку зазначимо, що для України правова глобалізація є: 1) складовою частиною загального процесу суспільних перетворень, зумовлених чинниками історичного, політичного, економічного, соціокультурного характеру, сприяючи та супроводжуючи трансформацію суспільства, якісні зміни у ньому; 2) проявом неоднорідності та суперечливості динаміки соціальних процесів усередині держави та її політики у міжнародному просторі; 3) об'єктивним процесом, що виступає каталізатором для розвитку національної правової системи; 4) характеристикою взаємозв'язку та взаємодії національного та міжнародного права; 5) детермінантою формування якісного та збалансованого національного законодавства як необхідної умови суспільного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Хаустова М. Г. Тенденции развития права в условиях глобализации / М. Г. Хаустова // Проблемы законности. – 2013. – № 124. – С. 3-15.
2. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко ; за заг.ред. В. С. Журавського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.
3. Сидоренко О. О. Правова система України в контексті глобалізації [Електронний ресурс] / О. О. Сидоренко // Теорія і практика правознавства. – 2016. – Вип. 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_6.

4. Индекс глобализации стран мира по версии КОФ – информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index/info>.

5. Индекс верховенства закона в странах мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/research/rule-of-law-index/info>.

6. Индекс глобальной конкурентоспособности – информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>.

7. Рейтинг стран мира по уровню демократии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/democracy-index/info>.

8. Freedom in the World 2018 [Electronic resource]. – Access mode : <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>.

9. Удовика Л. Г. Глобалізація як критерій типології національних правових систем / Л. Г. Удовика // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 72. – С. 21-27.

10. Драпогуз В. П. Транзитне суспільство як тип трансформації соціуму / В. П. Драпогуз // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 97. – С. 184-192.

11. Щетинин С. А. Правовая глобализация: понятие и основные формы: теоретико-методологи-

ческие аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства, история учений о праве и государстве» / С. А. Щетинин ; Рост. юрид. ин-т МВД РФ. – Ростов-на-Дону, 2009. – 24 с.

12. Михайленко Н. М. Трансформация национальных правовых систем в условиях глобализации (проблемы теории) / Н. М. Михайленко // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. – 2014. – № 3-2. – С. 183-187.

13. Макогон Б. В. Процессы глобализации в современном праве и их проявление в российском законодательстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01 «Теория и история права и государства, история учений о праве и государстве» / Б. В. Макогон ; Московский университет МВД России. – Москва, 2007. – 26 с.

14. Воробьев В. В. Юридическая антропология как отрасль правовой науки / В. В. Воробьев // Вестник МГТУ. – 2004. – Том 7. – № 1. – С. 115-117.

15. Иноземцев В. Л. Современная глобализация и ее восприятие в мире. Универсальная и глобальная история (эволюция Вселенной, Земли, жизни и общества) : хрестоматия / под ред. Л. Е. Гринина, И. В. Ильина, А. В. Коротаева. – Волгоград : Учитель, 2012. – 688 с.

Статья посвящена исследованию особенностей трансформации национальной правовой системы в условиях глобализации, которая является общепризнанной тенденцией развития современного общества. Обращается внимание на черты правовой глобализации, присущие Украине, а также на ее способы. На основании проведенного анализа сделан вывод о доминирующих позициях унификации и стандартизации в процессе трансформации национальной правовой системы.

Ключевые слова: глобализация, правовая глобализация, правовая система, унификация, стандартизация.

The article investigates features of the transformation of the national legal system in the context of globalization, which is the generally accepted trend of the development of modern society. The emphasis is on the features of legal globalization inherent in Ukraine, and its ways are clarified. Based on the analysis, a conclusion was drawn about the dominant positions of unification and standardization in the process of transformation of the national legal system.

Key words: globalization, legal globalization, legal system, unification, standardization.

